

ביקורת

כשהמשורר מתאחד עם הקדושה

השירה העברית החדשה, שרוב יוצריה אינם שומרי מצוות, ממשיכה את הספרות המיסטית היהודית לדורותיה. אין קשר הכרחי, מסתבר, בין המיסטי לדת הממוסדת

מיסטיקה בשירה העברית במאה העשרים
המוטל בריסוף
דפנות ספרים, 2008, 445 עמ'

גלעד מאירי

מיסטיקה בשירה העברית החדשה במאה העשרים הוא מחקר רחב ידיעה של תופעה משמעותית ביותר בשירה העברית החדשה. זהו ספר מקיף למדי הכתוב בבירור, ומאפשר לקרוא המשכיל להתרשם מחשיבותה של נגונה מרכזית בשירה העברית. מבחינת רבות זהו ספר מכוון, כי הוא מניח הנחות יסוד תיאורטיות ומתודולוגיות לחקר המיסטיקה בשירה העברית המודרנית. לכן, לכל מי שיש עניין בתופעת המיסטיקה בתרבות בת זמננו, בין אם בשירה ובין אם בכלל, יציאות לאור של מחקר זה היא רצו משמח.

בספר שבועה פרקים העוסקים בהיבטים של המיסטיקה ביצירה הדתית המיסטיקה לשירה העברית החדשה, אירוד מיסטי, מוות, חברותא, אירוד מיני עם האל ואפוקליפטיקה. כולם מרוקנים, אולם ראוי לציון את הפרק הארוך בספר העוסק באירוד המיסטי בהקשר משמעותי במיוחד. באמצעות תיאור הוויות המיסטיות המרכזיות ביותר, האוחזו המיסטי והאקסוטה, הפרק מנמק באופן סודי את עיקרי התופעה בשירה העברית של הנגונה העשרים, שאר פרקי הספר הם ואיראציות, חשיבות לעצמן יש להדגיש, של הויות אלו.

אציו גם את הפרק "דבקות חברים כיער מיסטי", אשר מניח את החברותא הקהילתית והלאומית בהקשר מיסטי רחב. בריסוף מניחה, למשל, באמצעות שירי מסדה של "צוק למודן (1927)", את הור החלוצים ואת הציונות כתופעה אקסוטית המצויה על הרצף המיסטי היהודי. לדיבריה, תיאור ריקוד התורה של למוד הם המשכו של הריקוד החסידי. הויה אומר, המיסטי איננו רק בחלת הויות הפרט המינס בעצמו, אלא גם בחלת הכלל. התשתית התיאורטית והמתודולוגית של הספר מציעה כמה אבחנות מיללית של

המיסטי בשירה. בריסוף מתבססת על הנחה רוחת במחקר העכשווי של המיסטיקה, המנתקת כל קשר הכרחי בין המיסטי לבין מערכת דתיות ותיבתיות ממוסדות וספציפיות. התורה המיסטית איננה מוגבלת והיא נחלתו של כל אדם באשר הוא. ביחולתה לנבוע מכל מרכיב במציאות, ולא דווקא ממלח דתי מסודת. בריסוף מגדירה באופן כללי את המיסטי, ובשיר בפירוש, כשילוב בין שלושה מאפיינים: התאחדות עם הקדושה, אקסוטה ומראות ורשמים מוהשים אחרים שמטמלים את עולם הקדושה. עם זאת, הכותרתו הספרותית של המיסטי הן אשכול של סגנון, צורות ותכנים והן פעם לא מאפיין בודד. לדוגמה, תיאור הויה ריאליסטי של חיי חסידים, ללא תיאור הויות, איננו חויה מיסטית: ושימוש אניגמטי במילים בשיר אי הוא איננו כשילעצמו ביטוי של המיסטי. באמצעות שירותיהם של ח'ג באליק, נתן אלתרמן, אמיר גלבע, זלדה, זלדה רביקוביץ, רבקה מרים, גבריאלה אלישע ואחרים, מתארת בריסוף כיצד שירתם המיסטית ממשיכה את הספרות המיסטית היהודית לדורותיה, דרך המימד האימיוויזואלי, ואת כאשר רוב המשוררים המיסטיים היהודים במאה העשרים אינם שומרי מצוות. בריסוף מדייקת יפה, שבשירה העברית של המאה הקודמת הימיומי זכה למעמד מרכזי בעיצובו של המיסטי: "אני למשל/ כל יום אני מחכה/ לנר אלוהים/ ולשנת מפורסת מעשנת/ סניקה ארז/ סניקה/ מוכנה/ שיצפה אותי/ מים חיים" (אילת סלמון). למרות הרשגים הגלויים המאם של הספר, הוא מתמרד עם כל המורכבות של הנושא העצום והעמום הזה באופן חלקי. ב"פתח דבר" מציבה בריסוף את גבולות הגירה של המחקר ואומרת שהספר לא מכליל את כל היבטי המיסטיקה בשירה העברית במאה העשרים. מכאן, אולי היה רצוי לתת כותרת אחרת לספר והן מסיבות אחרות שיתוארו בהמשך.

בריסוף טוענת בצדק שלא התיימרה להתייחס לכל המשוררים הרלוונטיים לתחום, ומילא גם לא לכל התופעות המיסטיות. הרי מדובר בתופעה רחבה מאוד. עם זאת, ראוי לציון שבריסוף מדייקת את טענותיה באמצעות מגוון משוררים, לא דווקא קנוניים, ואפילו צעירים ולא מוכרים כגון סלמון, משוררת ירושלמית צעירה שטרם הוציאה לאור ספר שירה, ששירה צוטט לעיל. הנחת יסוד של המחקר היא כי מעבר לכן שכל מרכיב במציאות הוא אמצעי לחויה המיסטית בשירה העברית במאה העשרים, עדיין היהדות, הנצרות והטבע הם המקורות המרכזיים של חויה זו. וכאן יש לציון שבמחצית השנייה של המאה העשרים נכתבה שירה מיסטית מרתקת מאת משוררים שהושפעו מיסטיקות שונות, ולעתים נמנה מיסטיקות זוגיות, כגון דתות הודו והאסלאם. ואולי לכן משוררים מיסטיים כה מרכזיים בדורות האחרונים, כגון מרכיב גלדמן, רזל הלפי

ואני משעל, המושפעים מדתות הדוד, מאניה ואוטריקה (כגון תורת ג'ורדניו בשירת משעל) אינם מוכרים בספר. יש לציון שגם בני שבילי המוכר בספר איננו נדון בהקשרו הסופי הדוהגוני לשירתו, אלא בהקשרים אוניברסליים ומלליים של הרקע הווסלמי. הנחת יסוד נוספת של המחקר היא שהמאה העשרים היא חטיבה היסטורית אחת, אולם הנחה זו איננה מתאימה לעדי המחקר. לדוגמה, הפרק השני עוסק בסוגיה החדשה. הפרק מתאר באופן מפורט ומאלף את יחסם למיסטיקה של הזקרים יהודים, בעיקר רוסיים וגרמנים מסוף המאה התשע עשרה, ולעתים לא יהודים (כגון סולוביוב). אולם הדיון במקורות ההשפעה על הספרות נעצר בקלות זמן זאת. בהמשך אין התייחסות לכן שהיו תהליכים נוספים של חידוד המיסטיקה לספרות העברית במהלך המאה העשרים, שעיצבו באופן משמעותי את המיסטי

בשירה. מכאן יוצא, אפוא, שיש קו ישר בין השירה הביקורתית של המאה התשע עשרה ועד לסוף המאה העשרים, למשל, עד לאבדן, ויחך ואחרים. הדילוג על ההשפעות הנוספות של שנת החמישים נהיט, אלוס הקסלי [לדתות האבוגוז] (עוד) ושנות השישים (מהפכת המיניציה, הפילוסופיה הפסיכרית (עוד) לא מאפשר הסברים רלוונטיים לתופעות של שירה מיסטית בהקשר של החתונה, נגון המיסטיקה הפסיכרית בשירת אבדן ויחך, ההשפעת התרבות הפופולרית על המיסטי, עלייתו של העידן החדש ועוד. כך, כאשר בריסוף טוענת שאבדן היה מתנגד חריף למיסטיקה, היא איננה מביאה בחשבון את תיאורי הסיאנסים, חויות הטמים ותחזויות האסטרוולוגיות בשירתו בהקשר מיסטי. פרעל יוצא נוסף של שירי הנחת יסוד אלו הוא מיעוטם של משוררים מרחיקים בני זמננו בספר, התייחסות אוניברסלית בלבד, שלא לומר מערבת, למשוררים המודרניים שכן מופיעים בה, כגון חיבה

פדיה, משה סרטי, זוסף עוזר ואחרים. דיון במקורות מזרחיים מיסטיים יתוירים כגון הפייסטים ובחזויות הגירה (בדימה לתורה של למוד) היה שותף אור לא רק על משוררים אלו, אלא אף מנמק אותם בהקשר הרחב של השירה העברית באופן יותר ממצה. לאור דברים אלו, ייתכן שהיה נכון להגדיר מראש את המחקר במסגרת גבולות התרבות המערבית. בסימוני של דבר, זהו ספר מעניק המהות נקודת מוצא למחקר של המיסטי בשירה העברית במאה העשרים. חקר התופעה נמצא בראשית דרכו, אך גם המחקר בעולם איננו משופע בדיונים על המיסטי בשירה המודרנית, ולכן ספיה של בריסוף הוא חוספת משמעותית לשת זה. מעבר ללא זאת, בריסוף מסכמת במילותיה שלה מודע זהו ספר חיוני בעולם של מלחמת הוות פיליטיות יש הציגות במחקר העוסק במאה. זהו אחת הסיבות שהקריאה בספר הייתה עבורי מזהה ומרגשת. ■

